

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№136
(19173)

2018 чылдың
ноябрь 20
вторник

Хүннүн үнери — 08:14
Ажары — 16:15
Хүн дурту — 08:01

Садар өртээ хостуг (12+)

1-ги делегей чергелиг дирижерлар мөөрейи

«ТЫВА МАРШТЫҢ» ДЕВИИ-БИЛЕ...

Халиловтар шаңналды Саян Салчакка тыпсып турары.

Ноябрь 17-де Тываның күрүне филармониязынга В.М. Халиловтун чырык адынга тураскааткан 1-ги делегей чергелиг дирижерлар мөөрейинге хамаарышкан парлалга конференциязы болган. Аңаа Тываның массалыг информация чепсектеринин ажилдакчылары мөөрейинин журни кежигүннери-биле ужуражып, сонугураан айтырыглаарына харыыларны алган. Ийи хүн үргүлчүлөп турар мөөрей

чүге хаагыг байдалга эртип турарын хамыктың мурнунда журналистер айтырган. Аңаа журинин даргазы, Тыва филармониянын база бир эң чоок өңүү, каш чылдар дургузунда эгин кожа ажилдап, арга-дуржулганын дамчыдып чоруур Петр Казимир мынчаар харыылаан: «Эң баштайгы, чаа эгелеп турар мөөрейлерни Россияда хаагыг кылдыр эрттирип турар. Чүге дизе хөгжүмчүлөр биле дирижер таныш эвес, кады ажилдап көрбээн болгаш ындыг. Белеткелге 15 минута берип

каарга, көрүкчүлөр мурнунче үнери берге болгай. Мөөрей дээнинин ужурунда, хөгжүмчүлөр биле дирижердың чааскаан артып, бодунун арга-шинээн журиге көргүзөр апаар. А ол дээрге көрүкчүлөр мурнунче үнеринден артык нарын. Оон аңгыда бир дугаар эртип турар болганда, маргылдаалыг айтырыглар тургустунуп болур, ону таарыштыр шиитпирлээр, өөренип көргөш, чурумчудар апаар болгай.

(Уланчызы 5-ки арында) ➡

Тываның Баштыңының
ажыл-херээ

ЧЕМПИОННАР ӨСТҮРЕР ЧЕР

ТР-ниң Хөл-шыдыраа федерациязы Тыва Республиканың Чазааның деткимчези-биле Кызылдың Ленин кудумчузунда 60 дугаарлыг чуртталга бажыңының үшкү подъездизинде ээн турган подвалды аштап-арыглап, эде дерээш, Тывада үлетпүр ажилдакчыларының болгаш сайгарлыкчылар эвилелинин, «Аристократ» ресторанның база хууда деткиччилеринин дузазы-биле стол, сандайларны, шыдыраа ойнаар дериг-херекселдерни четчелеп саткаш, «Гамбит» хөл-шыдыраа клувун ажиткан.

Клубтун ажилдакчыларына Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол, Хөл-шыдыраа федерациязының кежигүннери, Тываның күрүне университетинин чанында ажилдап турар «Гроссмейстер» шыдыраа клувунун кежигүннери, хоорайның хоочун шыдыраачылары киришкен.

Чаа ажиттыг хөл-шыдыраа клувунга хары угда 50-54 кижиле хөл-шыдыраага ойнап болур. Хүннүн-не эртенгинин 9 шактан эгелээш 17 шакка чедир уругларга болгаш улуг кижилерге хөл-шыдыраага кичээлдерни эрттирер. Маргылдаалар среда биле дыштаныр хүннерде болур. Шыдыраа клувунга өөренир күзелдиглер болгаш хөл-шыдыраага маргылдаа эрттирер организациялар 8-933-314-01-06 телефон-биле харылзашкаш, дугуржуп алыр.

«Шыдыраа оюну бистиң ханывыста сиңниккен, өгбелеривистен дамчып келген онзагай оюн дээрзин республиканың чемпиону, сески классчы Динара Хомуш-ку-биле ойнап олургаш, бодап олурдум. Бо оюнун мөгейкичлери боттарының идепкейи-биле, Ленина кудумчузунда каът бажыңының адаанда подвалды септеп-селип, чаагайжыдып алганнар. Күрүне талазындан дуза база бар. Ынчалза-даа изиг күзел чок болза, каш-даа түңнүг акшаны бээрге, түңнели куруг болурун чеже-даа көргөн мен. Угаан-мөдөрелди сайзырадыр оюнга ынактарның демнин, чүткүлдүүн черле онзаалап көрдүм. Шыдыраа федерациязының даргазы Ренат Ооржак болгаш улуг өгбелер-биле чугаалажып турувуста, олар аңгы оран-сава безин тудуп алыр сорулгалыг бис деп улуг күзелин илереттилер. Бир эвес, боттары деткичини тып алгаш, тудугну тудуп эгелээринге белен бис дээр болза, оларга чер айтырын болгаш чылыг-чырыкка кожар талазы-биле дузаны кадарын аазадым. Бо чаа ажиттыг «Гамбит» деп клубта безин 600 ажыг кижиле хаара туттунган дээрге мээң чаңгыс чер-чурттугларым эки чүвеже чүткүлдүг дээрзи херек кырында көстүп турар. А республиканың кожуун-суурларында та чеже шыдыраа оюнунун талаалакчылары бар?! Мерген угаанныгларның оюнун моон-даа соңгаар деткип, делегей чергелиг деңгелге оюннарны эрттирип, черле бир дугаар тыва гроссмейстер деп атты чаалап алырынче чүткүүрүн улуг акыларым-биле дугуржуп, хол тудуштувус» — деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол интернетте бодунун блогунда бижээн.

Бистиң корр.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

Чагыдылга-2019

2019 ЧЫЛДА БИРГИ ЧАРТЫК ЧЫЛДЫҢ СОЛУН ЧАГЫДЫЛГАЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ
ЭРТКЕН ЧАРТЫК ЧЫЛГА ДЕННЭЭРГЕ, ЧИИГЭЭН

	ИНДЕКСТЕР	1 айда	3 айда	6 айда
Хууда чагыдыкчылар	П6855	148,91	446,73	893,46
Бүдүрүлгелер болгаш организациялар	П6860	158,91	476,73	953,46
Редакциядан чагыдарга	-	96	288	576

Эргим эш-өөр! Ынак солунуңарны бажыңдан-даа үнмейн, чагыдып алыр чаа арга база тыптып келген. Чүс-чүс километр ыракта чурттап турар чоок кижилеринерге, эштеринерге белек кылдыр, podpiska.pochta.ru сайтыны таварыштыр солунну чагыдып берип болур силер.

Солун дамчыштыр чарлалдар, байыр чедиришкннерин телевириг кылып болур.
Электроннуг почта: reklamashyn@mail.ru. Тел. 8-923-552-20-70, Вайбер: 8-929-358-97-21.

Солунну чиик өртөккө чагыдып алыр арганы эрттирбе! Чагыдылгаже далаш!

Хоойлуда чаартылгалар

ЧОНГА ЭПТИГ АПААР

2019 чылдың февраль 1-ден эгелеп шимчевес өнчү-биле дугуржулга кылыр хүлээлгелерни нотариус албанынга дамчытканын Росреестрниц Тыва Республикада эргелели дыңнаткан. Мурнунда шимчевес өнчүнү Росреестрге бүрүткедири-биле документиленни четчелээш, нотариуска шынзытканы дээш төлевирден аңгыда, Росреестрге шимчевес өнчүнү бүрүткээни дээш база аңгы төлеп турган болза, моон моңгаар чүгле нотариуска төлеп каарга, нотариус документиленни шынзыткаш, Росреестрге дамчыдып бээр.

338-ФХ дугаарлыг федералдыг хоойлуда кириген өскерилгелер езугаар, нотариус шимчевес өнчү-биле оң дугуржулга кылганының дугайында медээни электроннуг хевирге бир ажил хүнүнүн дургунда Росреестрге шилчидер ужурулг.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентинин) ийиги чыгыжының депутадының хосталы берген мандадын Бүгү-россияның "Чаңгыс демниг Россия" политиктиг партияның Тыва регион салбырындан депутаттың кандидаты Шолбан Викторович Дандарга дамчыдарының дугайында Бүгү-россияның "Чаңгыс демниг Россия" политиктиг партияның Тывада регионалдыг салбырындан соңгуткан Олег Ооржаквич Бадының Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентинин) ийиги чыгыжының депутадының эрге-хүлээлгелерин хуусаа бетинде соксатканын барымдаалааш, "Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентинин) депутаттарын соңгуурунун дугайында" 2011 чылдың ноябрь 28-тен №1031-ДХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунун 87 чүүлүнүн 1 кезээне дүштүр, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентинин) ийиги чыгыжының депутадының хосталы берген мандадын Бүгү-россияның "Чаңгыс демниг Россия" политиктиг партияның Тывада регионалдыг салбырындан Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентинин) ийиги чыгыжының депутадынга бүрүткеттирген (девискээр бөлүү №16) депутаттың кандидаты Шолбан Викторович Дандарга дамчыдар.

2. Ук доктаалды республиканың "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарынга парлаар, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының албан ёзунун интернет-сайтынга салыр.

Тыва Республиканың
Соңгулда комиссиязының

даргазы
О.В. ФОРТУНА.

Тыва Республиканың
Соңгулда комиссиязының
секретары
М.Ш. САМБАЛА.

Чадаананың Мergen-Херел Монгуш аттыг культура төвүнге ноябрьның 16-да барыын талакы Чөөн-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл кожууннарның адапар, иелер чөвүлелдерининг кежигүннери чыгып кээп, ниитининг корум-чурумун быжыглаар, арагалаашкынның хоралыг уржуктарын чайладыр талазы-биле ажилдарын түңнөп чугаалашкан.

Шуулганның киржикчилеринге баштай-ла кожууннун уран талантыгыларын ыры-самын бараалгаткан. Оон соонда Чөөн-Хемчиктинг чагырга даргазының бирги оралакчызы Болат-оол Куулар корум-чурум үрээшкннеринге удур 2017-18 чылдарда кожуунга кылып чоруткан ажылының чуруктарын көргүспүшөөн, таныштырып чугаалаан. Корум-чурум үрээшкннерин болдурбас дээш, эки тураның улусчу дружинниктери полиция ажилдакчылары-биле кады Чадаана хоорайның девискээринге профилактиктиг үнүүшкннерни доктаамал чорудуп турар. Чамдык садыглардан чөпшээрел бижи чок ээртир суксуннарны хавырган. Араганы эмин эрттир хөйүнү ишкенинден хораннанып чок болган херээжен кижининг мөчүзүн кудумчудан тып алганын кичээндирип чугаалаан. Херээжен уруглар эр улусту элзедип алгаш, кады-ла арагалап халчыры ыянчыг.

Хоорайның төвүнде «Элбек» деп кафе бар, аныктар аңаа чыгып пиволар, каш санныг столдуг, санитарлыг байдалга негелдеге шуут дүүшпес. Росхереглелхайгаарал албанынче хынаары-биле дилегни кириген. Оон-даа еске арага садып турар черлер бар, оларның-биле демисел чоруп турар. Аптекаларда «ацетолин» деп суук эмни садып ишкеш, дөрт херээжен, үш эр кижи хораннанып.

Кожууннунг эмчилери-биле кады улус чыгып арагалаар черлерге хыналдаларның түңнелинде шээр аарыгдан аараан кижилерни илередин, хемчезэн дораан алган. Бөлдүнчүп арагалаар эр улустар колдуунда ла 40-50 хар назылыг, күш-ажыл кылыр үезинде шыырак оолдар болуп турар. Бо талазы-биле кожууннунг удуртукчулары ТР-ниң Адалар чөвүлелиниң даргазы Хонку-оол Монгуш, Дээди Хуралдың депутаттары Александра Донгак, Олег Сарыглар олар-биле сырый харылзаалыг ажилдап турарын чугаалаан.

Аңаа улаштыр «Ада болуру улуг харысалга!» деп кыйгырыг-биле кожууннунг Адалар чөвүлелиниң даргазы, Хайыракан школазының директору Сылдыс Монгуш арагалаашкынга болгаш корум-чурум үрээр чоруктарга удур адаларның кылып чорудуп келген ажылын таныш-

тырган. Чөөн-Хемчик кожуунда 11 суур, бир хоорай бар. Адалар чөвүлелиниң кежигүннери шупту сумуларже үнүп, аңгы-аңгы угланышкыннар аайы-биле ажилдарны чоруткан. Чыраа-Бажының уруглар садынга бичии оолдар аразында тыва хүреш маргылдаазын эрттиргенин ол онзалап демдеглээн. Баян-Таланың школачылары-биле ужуражып, кадык амыдыралды суртаалдап, арга-сүмени каткан. Ийме суурга элээди оолдарны хүрештирип, шаңнап мактаан.

Эрткен чылын Адалар чөвүлелиниң эгелээшкнни-биле Чадаананың 1 дугаар школазының баазында шериг-патриотчу клуб тудуун эгелээш. Ам ол тудугну доозарының кырында келген, бичии чедир кылыр ажилдар бар деп ол дыңнаткан. Оон ыңай кожууннунг сумуларын кезип, 16 школага, 8 уруглар садынга, немелде өөредилге төптеринге ужуражылгаларны, спортчу хемчеглерни эрттиргенер. Корум-чурум үрээр, аажы-чаңы берге адалар-биле чугааны кылып турар. Ийме сумуунда 93 харлыг хоочун Сенди-Сүрүн Ондар-биле аныктарның ужуражылгазын организаастап, арга-сүмезин алган. Күш-ажылы-биле макталдыг адаларның бирээзи Шеми суурда арат ажил-агылыг Солун-оол Ховалыг чыл санында эки дүжүттү ажаап ап, ажил чок оолдарны ажил-агылынга дузалаштырып ап турарын мактап чугаалаан.

Кожуунда ниитизи-биле 894 бот ие бар, оларга Адалар чөвүлелиниң кежигүннери Улуг Хөндергейниң Чалама-Аксы деп черден одаар ыяшты кезип белеткээш, чедиштир үлээн. Моон соңгаар бо ажилче кудумчуга көскүлөңнөп арагалаар шыырак оолдарны эвилелдээш, тайгага апаргаш, одаар ыяш белеткелдин организаастаарын ол чугаалаан. Оларның боттарында-даа одаар ыяш дөмей-ле херек апаар болгай. Оон аңгыда Хайыракан, Баян-Тала сумуларында хөй уругларлыг өг-бүлелерге ачы-дузаны көргүскен. Чыраа-Бажында өскүс уруглар

азырап алган Малина, Белек Монгуштарның, Чечек, Херел Шагжыларның өг-бүлелеринге база Иймеден Салбакай Монгуш, Хөндергейден Кара-кыс Ондарның өг-бүлезинге ужуражып, белек-селектиг четкенер.

Бо Адалар чөвүлели чоок-кавызында кожууннар-биле база сырый харылзаалыг. Октябрь айда Өвүр кожууннунг төвү Хандагайтыже арга-дуржулга солчуп чорааш келген. Хандагайты школазының 7-11 класстарының оолдары-биле солун ужуражылганы эрттирген. Суурда бажың чанының дузалал ажил-агыын чедишкнниг хөгжүдүп турар орус омактыг Сиваковтарның, Монгуштарның өг-бүлелеринге барып, оларның ажил-агыын сонугруп, танышкан.

Кожууннунг Адалар чөвүлели ниитизи-биле 84 өг-бүлөгө янзы-бүрү деткимчени көргүскен, 68 өг-бүлениң чидиг айтырыгларын шийтпирлежип берген, хөй-ниити черлеринге 50 хире хыналдаларны шагдаалар, эмчилер-биле кады чоруткан, 21 ада-ие хуралдарында олуршкан, 60 ажыг хөй-ниитининг хемчеглеринге идепкейлии-биле кирип келген. Чөвүлелдинг кежигүннерининг эвээш хандырылгалыг, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге дузалаары-биле боттарының эки тура-биле чыгган акшазы 87 муң рубль болган. Адалар чөвүлелинде 14 кежигүн бактаап турар, оларның аразында удуртукчулар, мөгелер, көдээ ажил-агының ажилдакчылары, башкылар бар.

Кожууннунг Иелер чөвүлелиниң даргазы Долаана Доскаар «Өг-бүлө дээрге бичии күрүнедир» деп илеткелди кылган. Олар база ие-чашты камгалаар, арага ижер кыс улусту эде кижизидип, ажилдарже хаара тудар, хөй уругларлыг өг-бүлелерге, улуг назылыг аваларга ачы-буян чедирер талазы-биле хөй ажилдарны чорутканын чугаалаан.

Улаштыр Сүт-Хөл кожууннунг Адалар чөвүлелиниң даргазы Анатолий Ооржак кысказы-биле илеткээш. Бо кожууннунг Адалар чөвүлелинде бөдүүн ишчилерни хаара туткан. Кожуунда хөй-ниити ажилдарында

киржип турарын чугаалааш, Чөөн-Хемчиктинг адаларының ажылын эки деп үнөлөп, олардан үлөгер алырын дыңнаткан. Анатолий Күдер-оолович Адалар чөвүлелиниң даргазынга чоокта чаа соңгуттурган, боду чолаачы.

Кожуун чагыргазының даргазының социал адыр талазы-биле харыылап турар оралакчызы Светлана Соскут ажылының кол-колун допчулап чугаалаан. Сумулар аразында чаагайжыдылга талазы-биле мөөрей чарлаарга, чурттакчылар аңаа идепкейлиг киржип турарлар. Тиелекчилерин кожуун чагыргазының даргазы Дайынчы Ондар акша-биле шаңнап мактаан. Эң адакы шаңнал безин 46 муң рубль. Ол акшалар-биле суурларның кудумчуларын чырык-биле хандырап сорулганы салган.

Мөңгүн-Тайга кожууннунг баштыңы Сандра Салчак биле аныак удуртукчу Чойган Иргит корум-чурум талазы-биле мал оорлаар чорукту, кызыгаар дугайында чидиг айтырылгарны шийтпирлеп турарын дыңнаткан. Мурнуу талазында Моол чурту, барыын чүгүнде Алтай Республика-биле кожа чыдар болгаш шийтпирлээр айтырыглар ам-даа барын чугаалаан.

Илеткелдер соонда Чөөн-Хемчик кожууннунг кол эмчизи Роза Ооржак араганын кижининг кадыында хоразының дугайында беседаны кылган. Шуулганның түңнели-биле тускай шийтпирни хүлээп алган. Үлөгерлиг адалар Владимир Монгушка, Артыш Кууларга, Хөндергейден Шолбан Монгушка, Иелер чөвүлелиниң өмүнээзинден Мира Монгушка, Аржаана Ондарга, Татьяна Кууларга болгаш өскелерге-даа хүндүлөп бижиктерни тыппып шаңнап мактаан. Шуулганның ажылын Чөөн кожууннунг адалары «Сарым чурту Чадаана» деп ырызы-биле төндүрүп, адалчылары-биле байырлашкан.

Ася ТЮЛЮШ

Кызыл – Чадаана – Кызыл
Авторнунг тырттырылган чурт

Орук демдеглеленден

Ыдыктыг Бай-Тайгам, ындынныг-ла тыва дылым

Бай-Тайганың школаларында тыва дылдың амгы үеде байдалын шинчилээр сорулгалыг Тываның гуманитарлыг болгаш тускай социал-экономиктиг шинчилелдер институтунун дыл болгаш моол шинчилелдер секторунун эртем ажилдакчылары үнүпкен бис.

Бай-Тайга – Тываның база ир онзагай, тоолзуг, байлак улуннарының бирээзи. Орукка ар чыда, Сарыг-Хову болгаш Бай-Тайганың улуг арттарына октаап, оран-делегейивистиң элеринге ак сүдүвүстү чажып, ыш-чемивистиң дээжизин өргүп, чалбарып тейледивис.

Кожуун төвүнүн Тээли, Хемик школаларының директорлары Айян Серен-Чимит, Ялаңмаа Кунзук болгаш ко-ууннун тыва дыл болгаш чо-ал башкыларының методика аттыжышкынының даргазы Екатерина Болат база ты-ва дыл, чогаал башкылары Ялаң Төре, Ангелина Ондар, Анна Салчак, Алина Хертек арттарының школаларына чы-ыг, чымчак уткуп алганнар. Шко-аларның 6-11 класстарының эреникчилеринге тыва дылдың айдалына хамаарышкан анке-ларны долдурткан бис. Өөре-икчилер улуг сонургал-биле атырылгалга харылааннар. Анкета үш кезектен тургустун-н: бирги кезээ – бодунун өг-лөзүндө тыва дылдың ажыгла-ы, ийги кезээ – тыва дылдың итирелде туружу, үшкү кезээ дыл эдилекчизинин дылды эн-вези деп билигни бадыткаары.

Кожууннун төвүндө аңгыда же-даа суурларже баар сорул-лыг Кызыл-Дагже үнүптүвүс. Кызыл-Даг – ат-алдарлыг ус-еверлеринин чурту дээрзин онзагай, чараш адреси бадыт-п турар. Сумунун Х.А. Анчи-за-Тока аттыг ортумак ниити-лиг школаның баарывиска, коланың аныяк, эвилең-ээлдек ректору Саяна Кочаа, тыва дыл башкызы Кара-кыс Салчак аа директорнун өөредилге ла-зы-биле оралакчызы До-ана Сүге-Маадыр, школаның ректорунун эртем талазы-би-е оралакчызы Айлаң Салчак аа төөгү башкызы Роза Биче-л чыгыш-чымчак уткуп, школа-ныг хүлээп алган. Школаның эреникчилери чеже-даа эвээш-инныг болза, анкетаны улуг нуургал-биле кызып кылган-нар. Башкыларның дилээ-биле Кызыл-Даг школаның Надеж-а Серээдар «Тыва дылдың амгы үеде байдалы» деп илет-кел кылган. Илеткел соонда улуг класстың өөренкичилери ва дылга хамаарышкан дү-релдерин үлежип, сонургаан тырыгларын салып, хары-ры алган.

Ыдыктыг Бай-Тайганың ээнде турар Кызыл-Дагның нуучүдүлгө-сүзүктүг, хей-ады-дик, хүндүлээчели-биле бис-кайгаткан. «Буянның өгге-н чыгыр, будуктуг ышка-ш чыгыр» дээр ышкыш, стин эртем ажилдакчыларын үрнүн хүндүткелдиг чурт-кычылары, культураны хоо-

чун ажилдакчызы, буянның ие Салбакай Сендажыевна Имит, школаның хоочун ажилдакчы-зы, чонунга хүндүткелдиг, биче сеткилдиг ава, бистиң сектору-вуста эртем ажилдакчызы Чинчи Семеновна аязы Шолбан-кыс Сендажыевна Дүктүгбей база өөнүн ээзи Багай-оол Борисович Салчак бажыңыга изиг-ханныдып, хүндүлөп хүлээп алган.

Улаштыр Хемчик кыдын дургаар улуг-улуг даштарлыг Бай-Тал суурже ажылывис уламчылап чорутувус. Бай-Тал – Тывада ат-сурагыг шү-лүкчүлүрүнүн, чечен-мерген кижилеринин үнген чурту. Суурже кирип олурувуста, даштан кыл-

төвүндө аалчылар бажыңы, шайлалга чери, янзы-бүрү са-дыг-саймаа дээш оон-даа өске чүүлдер бар. Тыва дыл болгаш чогаал башкылары изиг аш-чегин делгеп шайлаткаш, аал-чылар бажыңыңа чалаан. Арыг-силиг, чырык-чылыг база иштики дерилгеи амгы үениң негелде-леринге дүүштүр дериттинген аалчылар бажыңыга хонгаш, даң бажында үнүп келгеш, дол-гандыр дагларга бүзээлеттирген, сүвүр-сүвүр чоргаар тайгалар-лыг Даспы хемниң унун дургаар чыдар сериин тайганың тыныжы кээп турар онзагай, тоолзуг оран-ны көргөш, сагыш-сеткиливис дойлу, чоргааралывис оттуп кээр болган.

ган янзы-бүрү арын-шырайлыг каттырынчыг кижилер сагыш-сеткиливисти сергедип, хей-адывысты көдүрген. Сумунун Н.С. Конгар аттыг ортумак ниити билиг школаның келдивис. Бисти школаның директору болгаш тыва дыл, чогаал башкылары Борбак-оол Конгар, Шончалай Иргит, Алефтина Дамбай чылыг-чымчак уткуп алдылар. «Аал-га кирген кижиге аяк эри ызырар, арга кирген кижиге саат дайнаар» деп тыва улустун үлгөргө домаан-да ышкыш, школаның ажилдак-чылары бисти ашкырып-чемге-рип хүндүлээнер.

Баштайгы хүрээлеринин бирээзи турган ыдыктыг Көп-Сөөк хүрээзинге барып, чүдүп-тейлеп алыр аргалыг болду-вус. Хүрээнин даштындан улуг башкывыс Көгел Мижитеевич Сааяның уруу Валентина Саая уткуп алды. Валентина Кө-геловна Көп-Сөөк хүрээзинин болгаш сарыг шажынның өөре-динин дугайында онза, солун кылдыр тайлыбырлап берген. Ыдыктыг хүрээге тейлеп алгаш, Кара-Хөлге чедир чик-чаагай четтивис. Кара-Хөлдүн орук дургаар бойдузун чарашынып чорааш, суурга орайтадыр чеде берген бис. Школаның чеде бээривиске, ажил-иш кидин түлүк үези болду. Школаның тыва дыл болгаш чогаал баш-кылары Аида Монгуш, Чочагай Күжүгет, Раида Күжүгет өөрүшкү-маннайлыг уткуп хүлээп алды-лар. Чеже-даа ырак черде турар болза, Кара-Хөл суурнун сайзы-ралы бисти кайгаткан. Суурнун

Россияның Маадыры, тыва чонун чоргааралы, ат-алдарлыг чаңгыс чер-чурттуувус Сер-гей Шойгунун аязының адын эдилээн школага барып ажил-даар аас-кежиктиг болду-вус. Кара-Хөл сумузунун К.С. Шой-гу аттыг ортумак ниити билиг школаның өөренкичилери школага тыва хептиг кээп турары онзагай. Школаның башкылары, ажилдакчылары, поварлары боттарының бажыңнарындан эккелген чаагай чеми-биле – Кара-Хөлдүн кадыргылары, аңының ээди, ак чеми-биле хүндүлөдилер. Өөренкичилер анкеталарга идепкейлиг кир-жип, сонургаан атырыглар-ын салып, ажык чугаакырын көргүстүлөр.

Улаштыр школаның тыва дыл болгаш чогаал башкылары Кара-Хөл деп онзагай оранга келгеш, Кара-Хөл хөлдү көрүп албаска кайын боор дээш, бисти хөлче чалаан. Үениң эвээш болганын-дан «Хараар черге» чедиптер деп шийтпирледивис. Орук ара бурунгу бижиктерлиг аржаанга доктаап, аяк-шайывыстың үстүн чажып, аш-чемивистиң дээ-жизин өргөш, оруувусту улам-чылаптывис. Дараазында док-тааган черивис кижиге көжээлиг хову. Кижиге көжээлиг хову бир-ле чүве оштап, кандыг-бир коргун-чуг айыыл диргелип келген ышкыш, сагыш-сеткиливисти саймаарадыптар күштүг чер болду. «Хараар черге» машина-выстан дүшкөш, магаданывыс-тан сөглээр сөс безин тыппайн, алгыржыптывис. Кара-Хөл –

Тываның эң-не чараш, онзагай хөлдөринин бирээзи. Хөл кор-гунчуг, сүрлүг кара өңнүг болга-нындан Кара-Хөл деп атты алган деп билдивис. Хөлдү долгандыр турар бойдушту көргөш, шала уян кижиге ыглай кааптар, кадыг кижиге ырлай бээр хире кижинин сагыш-сеткилин доюлдуруптар хөл болган. Кара-Хөлдү ырлар-да, шүлүктөрдө, чогаалдарда алгап-мактаанын кижиге дыңнаар, номчуур, ынчалза-даа хөлдү көрүпкөш, кижиге боду алгап-мак-

саан, чүлдү-чүрек, дериг-херек-сел. Сүт-саан деп нарын сөстү сүт-хойтпак, чүлдү-чүректи чүлдү-хөрек, дериг-херекселди дериг-аът деп турар. Амгы үеде Тыва Республиканың чурттакчы-зынга тыва дылды билири чугула (ажыктыг) бе деп айтырыгга ийе деп харыдан аңгыда, чок, ха-маанчок деп харыларны база бергеннер. Чамдык сөстөринин сөс курлавырындан чидип, хо-вар ажыглалдың сөстери апар чыдарының кол чылдагаан-нарынга дараазында чүүлдер хамаарып турар: тыва номнар номчувайн турары, ада-ие ажы-төлүңгө чараш тыва дылды че-димчелиг дамчытпайн турары, школаларда тыва дылдың шак-тары эвээжээни. Чамдык хүн-бүрүнүн сөстери ажыглалдан үнүп, ховар ажыглалдың сөстери болуп бар чыдары, өзүп ора-салгалдың төрөэн тыва дылынга тоомча чок хамаарылгазы тыва дылдың шинчилекчилеринин дүвүрелин оттуруп турар. Ко-жууннун школаларына анкета чорудар ажылывыстан аңгыда, тыва дылдың амгы үеде байда-лында дүвүрениң айтырыглар-ны көдүрүп, өөренкичилеринин тыва дылга хамаарылгазын-че кол кичээнгейни угландыр-бышаан, «Тыва дылдың амгы үеде байдалы» деп илеткелди Надежда Серээдар база ка-тап кылган. Илеткел соонда өөренкичилеринин дылга сону-ургалы оттуп, айтырыгларын са-лып, төрөэн дылының онзагайын эскерип, боттарының бодалда-рын илередип турдулар.

Бай-Тайга кожуунче экспе-дициявысты школалар-биле дугуржуп берген район ОНУн өөредилге эргелелинин дар-газы Родион Маадыр-оолович Донгака ажил-херээвисти чогултуп, дузалажып берген школаларның директорларын-га, кожууннун тыва дыл болгаш чогаал башкыларының методика каттыжышкынының даргазы Екатерина Мемеевна Болатка база тыва дыл болгаш чогаал башкыларына, школаларның ажилдакчыларына, Кызыл-Даг сумузунун хүндүткелдиг чурттакчызы Салбакай Сенда-жыевна Имитке база буянның ада-ие Шолбан-кыс Сенда-жыевна Дүктүгбейге биле Ба-гай-оол Борисович Салчакка, ажылывыстың арга-дуржулгалыг чолаачызы Аржаан Влади-мирович Монгушка Тываның гуманитарлыг болгаш тускай со-циал-экономиктиг шинчилелдер институтунун мурнундан өөрүп четтиргенивисти илереттивис.

Надежда СЕРЭЭДАР,
филология эртемнеринин
кандидады;
Кызыл-Маадыр СИМЧИТ,
башкарыкчы эртем
ажылдакчызы, филология
эртемнеринин кандидаты;
Чинчи САНЧАА,
Мочурга ХОМУШКУ,
эртем ажилдакчылары.

Улуг-Хем кожуунун 95 чылдаан байырлалынга Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол аалдап чорааш, ол чер-чурттуг аныяк чурукчу, модельер Андрей Неверецкийниң ажилдары-биле танышкаш, келир үеде делегейде этниктиг моданың сураглыг сылдызы болур дээрзин демдеглээш: «Ооң ажилдары Тываның бир улуг бренди болур дээрзинге бүзүрээр мен» — деп үнелелди берген.

ЭТНИКТИГ МОДАНЫҢ СЫЛДЫЗЫ

Шагаан-Арыгда ажилдап, чурттап чоруур чогаадыкчы салым-чаянныг аныяк дизайнер Андрей Неверецкийниң ады ылап-ла республикада сурагжып эгелзэн. Ооң база бир чедишкенин чоокта чаа Тываның национал театрынга улуг-хемчилерниң бараалгаткан «Ай-кыс даңгына» деп тоолчургу шиизинден көрүп болур. Ол чараш шиини Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол көргөш: «Сөөлгү чылдарда уран чүүлден мындыг улуг сагыш ханышкын алганымны сагымас-тыр мен. Шынап-ла, бүгү талазы-биле онзагай шиини көрдүвүс. Сцена каасталгазы-даа, артистерниң ойнап турары-даа, кедип алган идик-хеви-даа кайгамчык-тыр...» — деп магадалын илереткен.

Удавас бо айның төңүзүндө Андрей Неверецкий Саха Республиканың (Якутия) найысылалы Якутск хоорайга III делегей чергелиг «Хүннүг иви» деп этниктиг мода фестивалынга

киргеш. Ол аңаа «Байлак Тывам» деп коллекциязын таныштырар. Улаштыр декабрь айда Москвага эртер «Этно-Эрато-2018» Евразияның мода мөөрейинге чаа коллекциязын кириштирер. Бо фестиваль, мөөрейлерниң подиумнарынга Шагаан-Арыг хоорайның «Он-Кум» мода болгаш костюм театрының 10 модель кыстары Андрейниң коллекциязын бараалгадыр.

Аныяк чурукчу-модельерлерни, дизайнерлерни, студентилерни хаара тудар сорулга-биле эрттирер мөөрейни Москваның Националдар бажыңының, Евразияның чоннар ассамблеязының, «Евразияның херэзженнериниң шуулганы» хөй-ниити организациязының деткимчези-биле организастаар. Бо чылын мөөрейниң киржикчилери дараазында номинацияларга коллекцияларын көргүзөр: славян чоннун, кавказ чоннарның, Чөөн чүк чоннарының, Соңгу чүктүн,

Сибирьниң база Ыраккы Чөөн чүк чоннарының эң-не тергиле костюмнары, ол ышкаш амгы үениң костюмнарында этниктиг аян, эң-не тергиле этниктиг сценна костюму. Аңаа хореография, шииден үзүндү, ыры үделгези дээш өскө-даа немелде чүүлдер кирип болур. «Бедик мергежил дээш», «Кедилиг кутьюре», «Улусчу езу-чаңчылдарын кадагалат арттырганы дээш» деп тускай шаңналдарны база тыпсыр.

«Этно-Эрато-2018» мөөрей декабрь 15-те Москваның Националдар бажыңыга болур. Дараазында хүн Москваның Чазак бажыңыга мөөрейниң гала-концертин көргүзөр.

Якутияга, Москва хоорайга эртер улуг фестиваль, мөөрейлерге төрзүн Тыванын төлөпиг төлээлээр салым-чаянныг чаңгыс чер-чурттуувуска чедишкенин күзеп каалыңар.

Алдынай СОЯН
белеткээ.

«Тыва Брайль бижик» — боттанышкында

ТУСКАЙ БИЖИКТИГ НОМ САҢЫ

Караа көрбес болгаш көөрү кошок улуска тускайлатынган библиотека Тывада чаңгыс. Ооң өске библиотекалардан ылгалып турар чүүлү — кадыының байдалы-биле тускай бөлүктүн номчукчулары болур. Ном саңының ажил-ижин аргадуржулгазы бедик, мергелдиг специалист Аида Конгаровна Дагба билдиги удуртуп турар. Ооң-биле караа көрбес улуска таарыштыр кылган төлөвилел дугайында чугаалаштым.

— Россияның «Ном саңының ажил-херээ» деп федералдыг хоойлунуң 8 дугаар чүүлүндө караа көрбес болгаш көөрү кошок улустуң эргезин камгалап бижээ. Ол езугаар тускайлатынган хевирлиг номнарны ажылгаарына таарымчалыг байдалдарны тургускан бис. Кол сорулгавыс — оларны номдөптер, солун, сеткүүлдер-биле долу хандыраы, медээлерни тускай хевирлерге чедимчелиг чорудары. Оларга ыткыр номчулгаларны, достак бижиктиг суйбап номчуур кылдыр парлааш, чугааланып турар номнарны орус, тыва дылдарга бижидип берип турар бис.

— Ол бүгү хандырылганың акшаландырышкынын кым харыялап турарың?

— Тываның Культура яамызы бисти дорт удуртуп, материал-техниктиг чүүлдерни садып, улуг деткимчени берип турар. Бүгү Россияда санныг хевирге чугааланып номнарны тускай камгалаар кылдыр үндүрген программа бисте бар.

Амгы үеде санныг технология сайзыралының аайы-биле чаа үениң негелдезинге дүүштүр 2010 чылдан тура флэш-картага авторнуң эрге-ажыын хажытпайн, камгалаттынган (криптозащита) чугааланып номнарны

үндүрүп, тыва чогаалчыларның номнарын орус, тыва дылдарга ыткыр номчулга кылдыр белеткеп үндүрер ажил шуудай берген.

— Тыва Брайль бижикти канчаар тургузуп алдыңар, Аида Конгаровна?

— Ол бижикти 2014 чылда, Россия биле Тываның демнежилгезиниң 100 чыл оюн демдеглеп турда тургускан мен. Ол чылын бодап алганывыс «Тыва Брайль бижик» төлөвилелди боттарыныс номчукчуларыныска таныштырган бис. Ону салаа-биле суйбап номчуур Брайль тургузуунга үндезилеп кылган. Удуртукчуус база караа көрбес коллегам Наиль Ибрагимович Сафаргалеев-биле чугаалажып, татар дылда Брайль алфавит бижикти чоргузуп бээрин дилзэн мен. Тыва, татар дылдар түрк дылдар болганда, үжүктери болгаш үннери дөмейлешкек болгаш, улуг карышкак чок болган. Ону парлаарына бергедээшкындаа турбаан.

— Достак бижик-биле парлаар ажылыңарны канчаар эгелеп алдыңар? Силерниң тывызык деп чүвөөңерни ала.

— (Каттырар) Ынчанмайн канчаар, үргүлчү дилээшкынде, удуп-даа чыткаш, ону бодаар кижидир мен. Эгелеп алган ажылым түңнелин көрүксээш, удувастай берген мен. Изидилтерге, карартыр чураан чуруктар хевирлиг достайтыр үнүп кээр тускай саазыңа (термопеч) аппарат дузазы-биле тыва Брайль бижикти (алфавит) база бичии уругларга чуруктарлыг «Брайль бижик үжүгүлели» деп тыва дылда номчугашты үндүрүп алган бис. Ол ажылыныс Москвага семинар-хуралга барып көргүскен мен. Тускай Брайль принтер чок болганындан улаштыр номнар үндүрүп өөренир аргавыс чок апарган. Ынчалза-даа Тывада

караа көрбестер ниитилелин баштаар чериниң даргазы Аңгыр Хертек ном парлаар саазыннары дилеп, биске чагыдып берген. Тываның культура яамызының сайыды Алдар Тамдын бисти дыка деткээ.

Москвага караа көрбес улуска «ИПТК Логос ВОС» деп ном үндүрер черге пластик хевирге үрде ажылдап болур кылдыр «Тыва Брайль бижикти» чагыдып үндүрген бис. 2015 чылда Тываның күш-ажыл болгаш социал политика яамызының сайыды Людмила Шаңгыровна Тас-оол бистиң ажылыныска үнелеп көргөш, улуг өртектиг тускай программалыг ноутбук компьютерлерни, саазында парлаан бижиктерни номчуур тускай аппарат болгаш эң-не кол хереглел турганыныс Брайль бижик парлаар принтерни биске дамчыдып бергени өөрүнчүг болган. 2015 чылда Россияга Чогаал чылы чарлаттынган. Тывага бир дугаар республиканың тускайлатынган ном саңының библиотекары ажылдакчылары тыва дылда Брайль бижик тургузуунуң аайы-биле белеткеп кылган тыва чогаал номнарын чүгле номчукчуларга хереглетиңер 3-5 кезекке парлап эгелзэн. Парлап үндүрген ажылыныс Москва хоорайга бүгү Россия чергелиг мөөрейге кириштиргеш, шаңналдыг черни чаалап алдывыс.

— Төлөвилел ажылын кылып, амданын апканда чүү боор, чаа-чаа ажилдар удаа-дараа көстүп келгени чугаажок боор аа, Аида Конгаровна?

— Эгелеп алыры дыка берге, сөөлүндө ажылыныс шуудай берген. Ын бижидер диктофон база бар, компьютерге ажилдап, достак бижиктиг орус, тыва дылдарга номнарны парлап, үндүрүп турар апарган бис. Ол ажилдарны бистиң сайтынысче

киргеш, «Бистиң номнарыныс» деп эгеден сонугурап болур силер, чылдар аайы-биле бижип каан (тифлоркнига-тува.рф). Проектилерни уламчылап турар бис, солун ажилдар хөй.

Тываның Журналистер эвилелиниң даргазы Эльвира Лифанова база «Азия төвүнүң кижилери» номнуң кол редактору Надежда Антупьева очерк, интервьюларны ыткыр номчуп белеткээ, ол бүгү ажылыныска телевизорга көргүзүп, интернетте парлаан болгай бис. Ол дыка улуг ажил болган. Ооң презентациязын эрттирген, журналистер сонугураан. Библиотеканың ажылдакчылары чурук каасталгын, библиографтыг бижимелин тургузуп, номнуң кол редактору Н.М. Антупьеваның чөпшээрели-биле СД-дискилерге база флэш-карталарга үндүрген бис. Амгы үеде 31 санныг чугааланыр номнар СД-дискилерде, флэш-карталарда кири бижиттинген. Тываның девискээринде болгаш өскө-даа хоорайда ажилдап, чурттап чоруур салым-чаянныг, намдары солун кижилер дугайында номчуп, билип, таныжып алыры биске дыка солун, аныяк-өскөнгө бурунгаар идигни берип турары өөредиглиг-дир.

— Мынчаар үндүрген номуңарны өске кижилер онугурап, бис ону дыңнаан болзувусса деп келир-дир бе? Арга-дуржулганы кымдан өөренип, билип ап турар силер? Техника үрели бээр, чүү-даа турар болгай.

— Өске кижилерниң сонугурагалы, дилээ улуг боорга, СД-дискилерге үндүргенивисол-дур. Сонугурагалдыг кижилер караа көрбес улустуң ном саңыңа кээп дыңнап, ол номнарны номчуп турар. Чаа хевирниң ажылы болганда, билдинмес чүүлдер чайгаар тургустунуп келир, тайыл-

быр ажылын чорудуп турар бис. Москва бистиң ажылыныска дотаамал хайгаарап, арга-дуржулганы берип, ол ажилды негелдирин сүмелеп турар. Эртем-методиктиг өөредилгени чорудуп турар. Москва, Новосибирск, Красноярск хоорайларже чоруп турар бис. Бистиң ажылыныска ылгалдыг, номнарның хевирлерин безин 4-5 аңгы. Ажылга ажиллаар аппарат-техника, программалар тускай номчукчуларның ифлорфлэшплеер аппаратары база үрели бээр, ону кылдыраы нарын айтырыг. Ону бүдүрген черлеринче чагаалажып, ынчаар ажилдап турар бис.

— Республика деңнели-биле алырга, ажилдап олурар чериңер арай бичии, менээ болза ышкам-дыр. Мында чеже кижилер ажилдап турар силер, Аида Конгаровна?

— Чаа оран-савалыг болурун кым-даа күзээр, үениң аайы-биле негелде улгадып турар, ол шын. Мээң-биле кады дээди эртемниг библиотекарлар Аяна Молдурүшкү, Чойгана Донгак, Айлана Моңгуш, Чаяан-Кежи Дулуш, компьютер-техникага хамаарылгалыг инженер программист Анай-Хаак Базыр мындыг тускай угланышкыныг, солун ажилды кады өөренип, сүмележип кылып турар бис. Анаа ном саңыңа бодаарга, ажылыныска элзэн нарын, ышагыныска чедишпес, кызымак, тура-соруктуг кижилер маңаа ажилдап шыдаар.

Караа багай номчукчуларыныска үнелеп, бүгү-ле сагыжывыстан бердинип, улуг сонугурап-биле ажилдап турар бис. 2017 чылда Москвага, Россияның караа көрбес улуска тускайлатынган ном саңының белеткеп үндүргени «Рельефно-точные шрифты национальных языков России» деп чыныгы номунда тыва национал Брайль алфавит кирген. Ол чүгле мээң кылган ажылым эвес, бүдүн коллективтиң чедишкени болур.

Лидия Иргит

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Моон соңгаар эртер мындыг мөөрейлерни канчаар ороганизастан болуу практика кырына көрүп, сүмележип, үгүрүп, негелделерин болгаш чурумун ал тодарадыр апаар. Дирижер дээр, эртер хөгжүмчүлөрдөн артык эртер, коллективти удуртуп-баштап илтир, онзагай кижилер болур ужурулг. Мындыг дирижер дээр бек дагынык бажы-биле дөмөй: күчү-сүрүлү, өскү, чараш.

Мөөрейниң сорулгаларына хаварыштыр тайылбырны күрүнө филармониязының директору И.Д. Дулуш таптырды: «Байлакарга-дуржулгалык дирижерлары өске өртемчейе ттанылган. Шупту аныяк кадрлар тткан. Оларны өөредир, өскелерден ага-дуржулга алыры-биле база В.М. Халиловтуң чырык адынга тураскаал илдуруп, ооң ажил-херзэн уламчылаар алым-чаянныг аныяктарны илередириле дирижерлар мөөрейин эрттирип арывыс бо. Мындыг мөөрей херек эрзин Россияның Культура яамызының үнелинге чугааны чоруткан бис. Хөгжүм талазы-биле ажилдап чоруур аныяк удуртукчулары өскүс, өвүдзэн, арынык билиг-мергежилин бедитпес чок. Ынчангаш бо мөөрейде ажил-турар дирижерлар, хөгжүм башкыла, хөгжүм коллективтериниң удуртукчу-ры кижип турар.

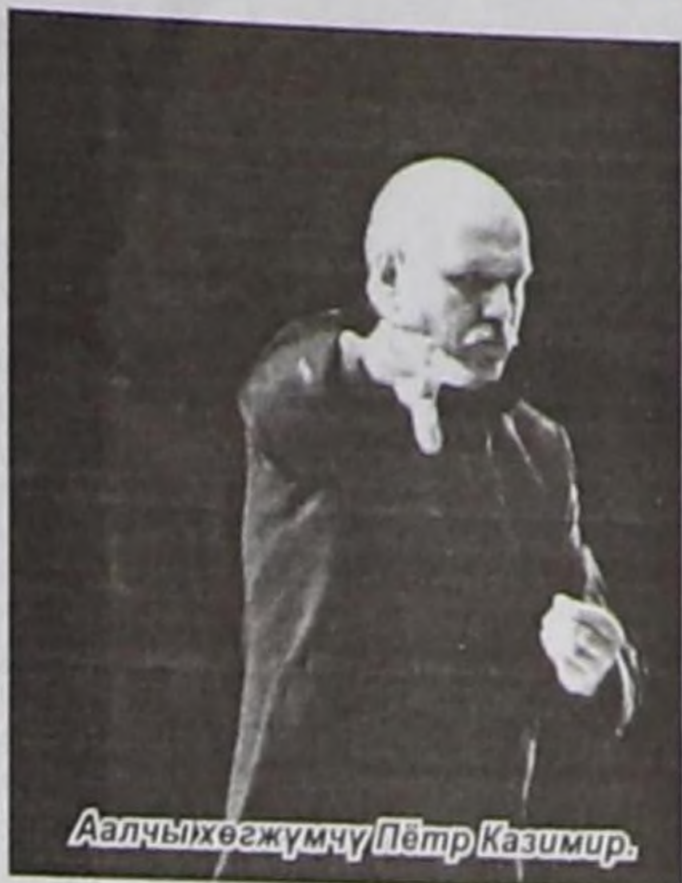
Боттарының дирижерлары-биле ылдап турар филармониялар хор болдур ийин. Хөй кези кайы-бир рден чалап эккеп ажилдадып турар. ол дээр улу чарыгдалдар дээр илдингир. Керээ-биле келген кижилер ол эрттирип каар, ол-ла. Ооң соонда канчап турзун, ооң херээ эвес. Ынчангаш шыырак дирижерларлыг болуру, ссийжи хөгжүм делегейинче үнериниң

1-ги чергениң лауреады
Тогсбаяр Бааст.

1-ги делегей чергелиг дирижерлар мөөрейи

«ТЫВА МАРШТЫҢ» ДЕВИИ-БИЛЕ...

Аалчы хөгжүмчү Петр Казимир.

дорт оруу-дур.

Бистиң мындыг байдалымыс Тыва Чазак билип, деткип, хүлээп көрүп турары бо-дур. Оон башка мындыг улу ажил-херекти боттандыра барык болдунмас чүүл-дур.

Дирижер биле шериг дирижернуң ылгалын журналистер сонургаан. Аңаа В.М. Халиловтуң чээни, Россияның Кара-далай флотунуң Штаб оркестриниң шериг дирижеру Михаил Халилов харылаан. «Шериг оркестриниң өскелерден улу ылгалы — ол кудумчуга ойнаар. База бир кол ылгалы — быжыг шеригчи чурумнуу. Улу езулалдар үезинде, парад-чыскаалдарга колдуунда ойнаар. Шериг оркестрлер ылаңгыя Ада-чурттуң Улу дайынының үезинде хей-аът кирикчи рольду ойнап турган. Культура-чырыдышкын болгаш ылаңгыя патриотчу кижизидилге ажилы — ооң ажилының онзагай кези».

Бо мөөрейден чүнү манап болурул деп айтырыгга база жюри кижигүннери харыылады. Кандыг-даа мөөрей ооң кижикчилериниң деңгелин бедидер, ол угланышкын талазы-биле ажилга улу идигни бээр ужурулг. Ынчангаш бо эртип турар дирижерлар мөөрейи база үр-түнелдиг, уланчылыг болур дээрзинге идегел улу.

Ноябрь 18-те Тываның В.М.Халилов аттыг күрүнө филармониязынга 1-ги делегей чергелиг дирижерлар мөөрейиниң түңнел концерти болуп эрткен. Ону Тываның улу өңүү чораан кайгамчык шериг дирижер Валерий Михайлович Халиловтуң чырык адынга тураскаадып эрттирген.

Түңнел концерти В.М. Халиловтуң

уруунуң огуу сес харлыг Степан Халилов кларнетке оюну-биле ажитты. Саян Салчактың дирижерлааны-биле ТР-ниң Чазаның үрер хөгжүм оркестри В.Токаның «Тайга симфониязын» күүсетти. С.К. Салчак симфониктиг, үрер хөгжүм оркестрлерниң база джаз бэндиниң улу дирижеру дээрзин сагындыра артык-даа бол, айтып каайн.

Улаштыр Белгородтуң күрүнө институтунуң кафедра эргелекчизи, оркестр ойнакчызы (тромбон) Дмитрий Артемов, «Россияның демир-оруктары» ААН-ниң үлгерлиг оркестриниң артизи, аспирант Инна Ерхан, Белгородтуң урууларның хөгжүм школазының үрер хөгжүм салбырының эргелекчизи, оркестр ойнакчызы (кларнет) Александр Никитин, Моолда Увс аймактың комплекстиг 2 дугаар школазының башкызы Тогсбаяр Бааст дээр, мөөрейниң шупту он кижикчилери көрүкчүлөргө ТР-ниң Чазаның үрер хөгжүм оркестри-биле оюнун бараалгатты.

ТР-ниң уруулар чүүлүнүң алдарлыг ажил-дакчызы, Красноярскиниң күрүнениң уруу чүүл институтунуң доцентизи, ол-ла дээр өөредилге чериниң симфониктиг оркестриниң уруу чүүл удуртукчуу Петр Николаевич Казимирниң дирижерлааны-биле тыва улустуң «Межегейим» деп ырызын үрер хөгжүм оркестринге таарыштыр бижзэн чогаалын магадап дыңнадыс. Тываның национал оркестриниң артизи Эртине Тумат оркестр-биле ырлап, сыгыртканы база бир онзагай, чаа кады ажилдажылга болганы чугаажок. Москвадан Инна Ерхан дирижерлавышаан, ырлап күүседирге, шуут кайгап кадывыс. Улу оркестри дирижерлавышаан, ырлап турган дирижер көргөн эвес, чикти аажок чүве болду. Дирижерлар мөөрейи болганда, Инна дирижерлааш, а ырызын аңгы немей күүселде кылдыр бараалгаткан болза деп бодап кадым. Жюри ону та канчаар хүлээп көргөн чүве ийик, дидим чоруу дээр үнелээр ирги бе деп-даа бодап башка кирди.

Начын Донгак дирижерлаарга, ТР-ниң алдарлыг артизи Эльвира Докулак опереттадан үзүндү күүсеткени дендир чараш болганын онзаалап айтып арга чок. Тываның Улустуң артизи Софья Кара-оол Петр Казимирниң дирижерлааны-биле «Дашка йөрээлин» бараалгадып, концерти улам каастады.

Мөөрейниң тиелекчилерин адап, шаңнал-мактал тыпсырының үези-даа келген. Жюри Дээр шаңнал тывыспаан

болду. Бир дугаар эртип турар мөөрейниң шаа ол болган боор. Ынчалза-даа 1-3-кү черлерниң лауреаттарын, 1-3-кү черлерни элзэн дипломантыларны тодараткан. Оларның аразында бистиң аныяк дирижерларымыс Саян Салчак, Начын Донгак (ТР-ниң үрер хөгжүм оркестриниң дирижерлары), Евгений Монгуш (Кызылдың уруу чүүл колледжиниң башкызы), Азиана Ондар (Р. Кенденбиле аттыг урууларның уруу чүүл школазының башкызы), Олча Тумат (Кызылдың уруу чүүл колледжиниң башкызы), Эртине Тумат (национал оркестриниң дирижеру, Р. Кенденбиле аттыг урууларның уруу чүүл школазының башкызы) лауреат, дипломант аттарга төлептиг болганы өөрүнчү болгаш чоргааранчыг.

В.М. Халиловтуң «Тыва марш» деп чогаалын ТР-ниң үрер хөгжүм оркестриниң күүселдези-биле мөөрейниң кижикчилери — он дирижернуң элчежи дирижерлааны кайгамчык чараш, дээршиг оюну-биле кээр доозулду.

Тиилелге Парадын улу дирижеру, Россияның кол шериг дирижеру, А.В. Александров аттыг ыры болгаш танцының ансамблиниң уруу чүүл удуртукчуу чораан генерал-майор В.М. Халиловтуң чырык адынга тураскааткан дирижерлар мөөрейи моон соңгаар-даа уламчылаар, кижикчилери улам көвүдээр, ооң ат-алдары алгыыр дээрзинде чигзинг чок. Ол дугайында көрүкчүлөрниң мурнунга сөс алгаш, В.М. Халиловтуң уруу Мария, чээни Михаил Халилов олар сеткилиниң ханызындан өөрүшкүзүн илереди, моон соңгаар-даа кады ажилдажылгага беленин чугаалады. «Валерий Михайловичниң Тыва деп онзагай чараш, хуулаазын ораның дугайында оон дыңнап чорааш, боттарымыс караавыс-биле магадап көрүп, чазык чаңыг чону-биле төрөл апарды-выс, ол дээр силер бүгүдөгө, ылаңгыя мөөрейниң организааторларына, Игорь Дулушка өг-бүлөсү мурнундан мөгейип тур бис» деп, Мария Халилова сеткил хайныгышкын-биле байырлашты.

Бистер, көрүкчүлөр, В.М.Халиловтуң чогаадып кааны «Тыва марштың» девинге үр-ле алзып, бедик сеткил көдүрлүүшкүнүг марштап чандывыс ийин оң. «Хөгжүмү — чон ортузунче!». Мөөрейниң бо сорулгазының күүсеттингениниң бир бадыткалы ол-ла болду бе.

Светлана БАЛЧЫР.
Альберт ХОМУШКУНУҢ тырт-тырган чуруктары.

Хоочуннар аравыста

АЧЫ-БУЯНЫҢАР УТТУНДУРБАС

Чылдар чыскаалыпкан шуужуп чоруп-ла турар. Кижиниң амыдыралда хүндүлээр, өскелерден ылгалдыг, онзагай кижилери турар. Олар — Кызылдың кырганнар болгаш кадының байдалы-биле кызыгаарлаттынган хамааттылар бажыңында хоочуннар болгаш өске-даа кижилер-дир.

Хоочуннарның хөй кези — шаандан-на чуг амыдыралчы, быжыг туруштуг, чиик ак, хөй-ниити ажилының идепкейжилери. Арының аразында бистиң республикавысты, эрай, суурларымыс боттарының күш-ылы-биле алдаржыткан күш-ажылдың хоочуннары, аңгы-аңгы мергежилдин өгбелери. Мерген угаанныг, амыдыралчы дуржул-улу, ишти-хөңнүндөн сүзүктүг, эки-бактыгап, аныяк, чаш, кырган деп хүндүлөп, элел, чуртталганы бүрүнү-биле хүлээп алуур кижилер-дир.

Чамдыкта солун-сеткүүл номчуп олургаш, кен үелерни эргий сактып, кады ажилдап аан эш-өөрүн, удуртуп чораан даргаларын аалажып, сагыш-сеткиливис, чуртталгада а-соруу-вус от-көс дег чораан-дыр бис деп агаарланып-даа оларлар. Кедизинде чер-келир узун назы кезек када далаштырба, ийи мана дээр, танцы-самын-даа төвөп, кажанда-даа уттундурбас ырыла-п, бадырыптар, амыдырал дээр ам-даа чыг туруштуг, сергек сеткилдиг, бедик хей-

аъттыг хоочуннарымыс магадап, хүндүлөп, үнелеп, чоргаарланып чоруур бис.

Улу назы-харлыг кижилерге кичээ-гей, бүгү талазы-биле моральдыг болгаш материалдыг деткимче дыка үнелиг. Биске дузалап чоруур буяныг кижилерге «Шын» солуну таварыштыр өөрүп четтиргенивисти илереди тур бис. Олар дээр Кызылдың чылыг-электри төвүнүң директору Александр Анатольевич Троцан, «Чечек» садының эргелекчизи Малина Шири-Базыровна Донгак, «Сластена» кондитер садының ажилдакчылары, кырган болгаш кадының байдалы-биле кызыгаарлаттынган хамааттыларның ажаалда-тежээлдезин хайгаараар чөвүлелдин даргазы Ай-Суу Мөңгеевна Ховалыг, чөвүлел кижигүнү Татьяна Николаевна Ломко, уруу чүүлдүң талантылыгы, ыры болгаш танцы-самын «Саян» ансамблиниң, «Найыс-сылап» ансамблиниң кижигүннери, аныяк ыраажы Борбаана Баржай, Кызылдың №12 болгаш школа-интернаттың өөреникчилери-дир.

Быжыг кадыкшылды, чиик-сергек болурун, аас-кежикти, амыр-чагайны болгаш омакшылдыг улу назыны деткикчилерге хоочуннар болгаш кадыкшылды кызыгаарлыг кижилер бажыңының чурттакчылары, ажилдакчылары күзээр-дир бис.

Биске ачы-буяныг чедирип кээр турар кижилер хөй. Шуптунарга, буяныг кижилер бүрүзүгө чүрээвис ханызындан өөрүп четтиргенивисти илереди тур бис. Чылыг-чымчак сестер кандыг-даа эм-домдан күштүг.

Людмила ДОНГАК,
библиотекарь.

Прокуратура медээлери

КИЖИЗИДИЛГЕ ДУГАЙЫНДА

Чаа-Хөл кожуунуң прокуратуразының ажилдакчылары С.Ч. Сат аттыг ортумак ниити өөредилге школазының өөреникчилериниң ада-иелери-биле ужуражылганы эрттирген. Өг-бүлөгө болгаш назы-четпээн урууларга удур кем-херектер дугайында чугаалажып турганнар.

Назы-четпээн кижини кижизидер талазы-биле хүлээлгелерни ада-иеси азы хүлээнип алган өске улустар чогууру-биле күүсетпээни дээр; бичии урууларны азыраар акша-хөреңгини төлөвейин турары дээр; назы-четпээн урууларга арага аймаан сатканы дээр; назы-четпээн кижини кем-херек үлгедиринче элзеткени дээр административтиг болгаш кеземче хемчеглериниң дугайында прокуратураның ажилдакчылары тайылбырлап берген.

Юристер назы-четпээн кижилер каш харлыындан эгелээр, кеземче харысалгага онаажып болурун, бичии урууларга хамаарыштыр кем-херек үлгедирге харысалга кандыг болурун чугаалап берген.

Кожуун чагыргазының чанында

Назы-четпээн уруулар херектериниң талазы-биле болгаш оларның эрге-ажыын камгалаар Комиссияның ажилын кичээнгейге ап, хайгаарал чок болгаш аал-ораны чок артып турар, социал талазы-биле айыылдыг байдалда турар бичии урууларны тып илереди ажилдарга профилактика системазының шупту органнары болгаш албан черлери демнежил ажилдаар дугайында демдеглээр.

БОКТАРНЫ АРЫГЛААН

Чаа-Хөлдүң прокуратуразы кожуун девискээринде бүдүрүлгө болгаш ниити херек-селдин боктарының дугайында хоойлужудулганы сагып турарын сентябрь айда хынаан.

Чаа-Хөл суурнуң Хүргүлөк кудумчузунда 27 дугаарлыг бажындан мурнуу-чөөн талаже углай 50 метр черде 30х50 метр хемчээлдиг, ол-ла кудумчууда 16 дугаарлыг бажындан мурнуу-чөөн талаже углай 400 метр черде 50х50 метр хемчээлдиг, кожуунуң Чылыг электри төвүндөн чөөн талаже углай 400 метрде 30х60 метр черде боктарны чөпчээрел чок төп турарын тодараткан.

Владимир ЦЫГАНЮК,
Чаа-Хөл кожуунуң
прокурорунуң дузалакчызы.

Сайзыралче базымнар

ТЫВАДА АКАДЕМИКТИГ ХӨГЖҮМНҮҢ КОГУ ҮЗҮЛБЭЭН!

Академиктиг хөгжүм, ооң күүселдези Тывада ам-даа когу үзүлбээн, сайзырап болур деп магадылалды Тываның күрүнө филармониязының В. Тока аттыг симфониктиг оркестри бадиткап шыдаан. Оркестрни деткерер дээш, филармонияның удуртулгасы кончуг улуг күженишкinnerни үндүрүп, шыырак, делегейде ат-алдары бедик хөгжүмчүлөрни удаа-дараа чалап турар.

Бо удаа делегейде шыырак дирижерлар санынче кирип турар Алим Шахмамметьевти филармонияның директору Игорь Дулуш чалаан. Ол 5 хонук дургузунда оркестр, ооң дирижерлары-биле канчаар-даа аажок улуг ажилды кылган түңнелинде оду чүгле имистелип чыткан оркестрни тынгарыптар чаа буянның идигни берген.

Классиктиг хөгжүм мөгейкичлери ол кезээ сеткили ханып чанганнар. В. Токаның «Тайга симфониязының» 4 кезээн дирижер ол композиторнуң хөгжүмүн шагдан тура сонугар, күүседирип шөпчөт чораан болгаш кончуг чедимчелиг, сыыннар эткизи, карасуглар шулураажы дыңналып кээр кылдыр күүседиштерин чедип алганы кончуг улуг чедишкinner болган. Хөгжүмге мергежээр күүселде үезинде тыныжын дыртып, улуг кичээнгеилиг, шимчеш дивейн, хөгжүмчүлөр чазыптарындан корга-корга дыңнааннар. Олар безин кайгап, хөгжүмчүлөрнү күүселде деңнели карака көзүлдүр өскенин демдегледип, кулакка анчыг чазыг чок чыгыгы болган деп түңнээр. Мындыг безин үнелел чамдык культура удуртулгасының, дыңнакчыларның шагда-ла холун чаңгапкан турганы оркестринге улуг үнелел.

Көрүкчүлөр оркестриниң «дирижишкinnerниң» артында кандыг аар-берге чогаадыкчы, күүседишкinner кара ажил турганын хөгжүмчүлөр концерт үезинде көргүспээни база улуг чедишкinner. Бердинген, уjur билер мөгейкичлер чогу ону билип, ажилдың хилис барбаанын үнелел, сагыш ханыышкinner каттап-каттап адыш часкап турганнар. Көрүкчүге кол чүүл – классиктиг хөгжүм, ырлар (ариялар, ариозолар), байырлыг шинчи. Хөгжүмчүлөр ол хун боттарының шыдал-билиин ажыр шурап, ол бүгүнү дыңнап билер көрүкчүге берип шыдаан.

Бо бүгүнү белеткел үезинде чөгели төнүп турган А. Шахмамметьев кайгап хараашкinner: «Чаңгыс хун ишти Тываның чоргааралы апарган оркестриңерге байыр чедирип болур силер!» деп концерт үезинде чугаалаан сестери база анаа звес. Ол дээрге хөгжүмчүлөргө ол хунгу деңнелинден кудулаар арга бербээни, оон-даа ыңай билиин, ниити культураны, хөгжүм культуразын бедитсин дээни ол деп билер. Чүге дизе академиктиг хөгжүмнү оркестр-биле күүседири дээр чоннуң бүгү культуразының деңнелиниң хемчээли болур деп делегейде санаттынып турар. Аас-чогаалын, национал культураның билиишкinner делегей культуразы, төөгүзү-биле деңнеп, ону билип тура дүүштүр сайзыразын дээр билиишкinner кончуг шын болуп турар. Академиктиг хөгжүм-биле амыдыралын азы хостуг үезин доңнап алган кижилерге Иоланта, Чио-Чио-сан («Технология» бөлүүнүң ырызы звес)

биле Пинкертон (шивишкinner, истекчилер Нат болгаш Алан Пинкертоннар-биле будап болбас), Чайковскийлер болгаш Рубинштейн деп аттар билдингир болур болза эки. Ол аттарны чүгле чалаттырып келген хөгжүмчүлөрдөн дыңнап, аа, ыңдыг чүве ышкажыл, деп алаңзыры талаар, боттарывыстың безин салгал дамчып келген культуравысты кадагалап арттылары бергедээр.

Ол хун концертке хөгжүмчүлөрдө, дирижер-даа кончуг улуг хей-ааттыг ажилын бараалгаткан. Дыңнакчыларның адыш часкаашкinner оларны улам девиржидип, кончуг улуг харысалгалыг, көдүрлүүшкinner ойнаар идигни берип турган. Дирижер безин Кальманның чогаадыын күүседирип турган үеде чардашты чаңгыс буду-биле күүсетпишаан, хөгжүмнү башкарып турган.

2000 чылдарда симфониктиг оркестр тыва культураның шимчээшкinnerинден чыдып каап, харысалгалыг, улуг-улуг хемчеглерге киржилгези кызыгы, шуут чок деп болур турган. Бо үеде Тыва филармонияның, Культура яамызының удуртулгасының сагыш-аарышкinner-биле хылдыг хөгжүм бөлүүн өстүрүп келген. Концертке мергежээр хөгжүмчүлөр-биле кады республиканың уран чүүл школазының болгаш колледжиниң өөреникчилери кады ойнааннар. Залда оларның башкылары олардан-даа хөй сүрэдээшкinnerиң дыңнакчылары болуп, өөреникчилериниң чуртунда бир дугаар улуг чедишкinnerи өөрүп хүлээп алганнар.

Чогум белеткел үезинде кым-даа мындыг чырыткылыг күүселдени манаваан. Репетиция чоруп турган өрээлдерниң дээвириниң адаанда сагыш аарышкinnerи болгаш девидээшкinnerиң хөлгелери диргелер чоруп турганын кара-биле көрүп каапкы дег турган. Бо аар чүктешкinnerи хөгжүмчүлөр-биле кады А. Шахмамметьев көдүржүп, аар базымнар-биле концертке кирген. Ооң түңнели номчукчуга билдингир. Тыва хөгжүмчүлөр делегейни кайгадып, тыва культураны харам чокка кайы-даа диптерде сөңнеп чоруур. Ол хун даштыкыга, иштикиге-даа кандыг-даа уран чүүл көрүлдери, мөөрейлеринге академиктиг хөгжүм-биле хамыкты кайгадыптар оркестр бистиң караавыска-ла төрүттүңүр олары кайгамчык болган. Сураглыг дирижернуң национал чоргаарал дугайында чугаалаан сестери бо төрүттүңүшкinnerни ийи караа-биле көргенинден үнүп келген чадавас.

Ындыг болзун дээр оркестр карак кызыл ажилдаар, иштики тургузуун эде-хере тырттынарын байдал негеп келген. Делегейде оркестр

хөгжүмчүлөрнү бижиттинмээр-даа болза чайгылыш чок сагып чорууру иштики дүрүмнери бар, ону катап эгидип, сагып эгелээр, дирижерларның башкарыкчы мөзүзү чүгле концерт күүселдезиниң үезинде звес чүведир деп билиишкinnerи быжыглаарын үе алгытыр негеп келген деп чүвени концерт көргүскен. Оркестр бир улуг коллектив, аңгы дириг организм-дир. Ынчангаш ооң иштики тургузуу, чадаланыштыр чагыртынышкinnerи (внутренняя иерархия), башкарлынышкinnerи эде-хере согар, шын тургузуп алыр херек.

Алим Шахмамметьев – Санкт-Петербургтуң Римский-Корсаков аттыг консерваториязының опера, балет театрының Улуг симфониктиг оркестриниң уран чүүл удуртукчузу болгаш кол дирижеру, Новосибирск филармониязының камерлиг оркестриниң кол дирижеру биске аалдааш барган. Боду Прагада ажилдап, чурттап чоруур. Ында чылдың ужукыдында бөмбүрзектиң кайы-даа оранындан келген хөгжүмчүлөргө дирижерлаашкinnerи мергежилин өөредип турар. Бистиң оркестриниң дирижерлары Саян Салчак биле Начын Донгакка база мастер-классты көргүскен. Шынап-ла, улуг мастер оларның холундан чедип, хөгжүмнү өс-баары-биле ожаап, иштинче кирип тургаш, башкаарын өөреткен. Концертке аныяк дирижерлар күүселдези нарын чогаадыларны дирижерлап шыдаптарын көргүзүп, өөредип хилис барбаанын бадиткааннар.

Филармонияның академиктиг болгаш үн улгаттырар херекселдер чокка (дириг үн) хөгжүм, ыр күүселдезинче эглип кээр турары кайгамчык. Симфониктиг оркестр, ыраажылар ол хун база «диригге» концертин көрүкчүлөргө бараалгаткан. Хөгжүм херекселениң, ыраажының үнүн көрүкчүлөр үн улгаттырарлар-биле үрөвээр, дириг бодун дыңнап өөренип бар чыдар. Бо угланышкinnerи ажилдың бажы ковайып, түңнелдерни берип эгелээр. Дириг хөгжүм клува, джаз-бэнд амдыгааштан эгелеп симфониктиг оркестр микрофоннар чокка ажилдай берген. Ынчангаш көрүкчү-дыңнакчылары доктаамал апарган. Ол дээрге чүгле академиктиг хөгжүм мөгейкичлери звес, харын боттарының ажилында мергежи берген, амыдыралдың шийн углап чоруур, чуртталгада идепкейлиг турушту ээлеп алган кижилер-дир.

Альберт ХОМУШКУ.
Авторнуң фото-чуруктары.

Ховар салым-чаяан

АРЫСКАННЫҢ ХӨГЖҮМЧҮЗҮ

Алдарлыг уйгу чок Улуг-Хемниң улуг чурттаан Тывавыстың база бир кайгамчык салым-чаяанның кызы, таалаңчыг аялгаларның чаяакчызы Людмила Байыр-оолдуң «Оруктар, оруктар...» деп чогаадыкчы кезээзинге мага хандырдыктаныр аас-кежиктиг болдум. 65 харлаан юбилейинде Людмила Васильевна бодунга, салым-чаяанының мөгейкичлериңге кайгамчык белекти сөңнээр: Ырларының чыындызын ном кылдыр чырыкчы үндүрген, көрүкчүлөргө солун концерти бараалгаткан.

Чоок-кавы хоорай, суурлардан, шынап-ла ол кезээ хөй чон ол концертти сонугар көргөн. Тыва Республиканың алдарлыг артистери Борбак-оол Салчак, Айдаш Барыңмаа база Улуг-Хем кожуунуң «кайлаң-кужу» Буян Куулар, ыраажыларывыс Лариса Бадыгыр, Сырга Мунзук болгаш өскелер-даа ат-сураглыг композитор угбазының чараш ырларын таалаңчы ырлашты. Буян Куулар – башкы, хөгжүмчү, улуг-хемчилерниң ынак ыраажызы. Хөй чылдары дургузунда ол чонунга бараан болуп чоруу. Чүге мынчага чедир бо салым-чаяанның, бичсеткилдиг, мергежилинге ынак, аңаа шың бердинген аныяк кижиге алдарлыг ат тывыстап чорор? Бо айтырыг мээр сеткилимни өйүп-чор ийин.

Аргазында, эзиминде айлаң-кужу аян турган, аржаан ышкаш, арыг суглуг Арысканны алаагына каш өшкүвүс бажын дозуп, Зоя, Люд Байыр-оол угбашкылар-биле кады-ла чашышаавыс эрттирген бис. Өшкүлеривис бажын дозуп халчып чораш, каттап, мөөгүлөп экээр турдывус. Суурнуң кадайлары дыка улуг одакта улуг кара пашка чыып эккелген кадывысты хайындыргаш, амдангыг чаагай вареньеми Шагаан-Арыг хоорайге апарып дужаап турганын сактыр-дыр мен. Ынчан бистиң ачаларывыс, акыларывыс суурнуң пилорамазынага ыңдилдирип ажилдап турганнар. Дилип турган чон чудуктарның кырынга олурупкаш, «татсылап» ойнаар турган бис. Люда дунмавыс бичиизинден-не орлан-шоваа, чазык-чаагай ажилгыр-кежээ, кылбас-тутпас чүвези-даа чор турган. Зоя биле бис шала улуг болгаш, оны ыңай-бээр айбылаарывыска, черле чажам дивес, шалыпкыны аажок. Улгадып, өглүг-башты апаргаш-даа, ол эки чаңын салбаан.

Васильевнаның ада-иезинден баштааш шупту хөгжүмчү өг-бүле чүве. Ачазы ТАР үезинде-ле көжүп чоруур дириг-чурук (кино) көргүсүр дериг-херекселени аътка чүдүрүп алгаш, аалдар аразына эргий кезип, бичи ак пөстү экран кылдыр азып алгаш, кино көргүзүп чоруп турганын чугаалаар. Эгезинде кино көрбээр улуг олудундан тура халчып, дезип чоруп турганын хөөрөп чугаалаар кижиге. Гармошка, баянга чараш аялгаларны ойнаар чорду. Боду «Цыган» деп кинода Бодулайга дыка дөмей, дурт-сыны-даа чаагында кара салы-даа. Авазы дошпуптур, мандолинага шыырак ойнаар чораан. Акылары Даваа, Чодураа база хөгжүм башкылары. Ол хире хөгжүмчүлөр аразына өскөн хиремде бодум арай эгеничел, пөрүк болгаш, хөгжүмге өөренип албаанымга ам кээр хомудаксап чоруур мен.

Людмила Васильевна хөглүг-баштак, чораанна черинге каткы-хөг үндүрүп чоруур кижиге болгай. Сценаге улуг чогаалчы Кара-Күске Чоодуну үндүрүп алгаш, ооң бижээр шүлүүңе пародиязын чугаалаарга, көрүкчүлөр чир-шон дүжүп, каттыржып шаг болган ийин. Л.В. Байыр-оолдуң шүлүктөрүнүн, чечен чугааларының, оюн-баштак миниатюраларының чыындызының чырыкчы үнүп келирин четтикпейн манап чоруурларны бирээзи мен.

Тыва кижиниң байы – хөй ажы-төлү. Сценаге Дандар-оол биле Людмиланың 7 кызын чалап үндүрүп келирге, чараштарын! Оларның ажы-төлү шупту каттышкаш, сценага сыңмайн турдулар. Чараш ырыны олар авазына бараалгатты.

Улуг-Хем кожуунуң ыдык ыры апарган «Улуг-Хем алдаржы, Улуг-Хем сайзыра» деп Л.В. Байыр-оолдуң ырызын ыраажылар-биле кады залга органнар ырлажып байырлашты.

Людмила Васильевна, чонуну моон соңгаар-даа чараш ырлары-биле өөртүп чорууну күзедим. Буян Кууларга угбазының чогаадып бергени ырларын дыңнаксанчыг чараш үнү-биле ырлап, чонун тааладып, оларга бараан болуп чоруур күзедим. Алдарлыг аты ыяап-ла алыр сен. Культураның дарга-башкыларын, кымдан хамааржыр чүвөл, дүргөн чоннуң күзелин боттандырзыннар. Чоннуң кулаадыжы, караа көскү болдур ийин.

Анай-Хаак КЕНДЕН

Улуг-Хем кожуунуң хүндүлүг хамаатызы

«ШЫННЫҢ» почтазындан

БИБЛИОТЕКАНЫҢ
БИЧИИ ӨҢНҮКТЕРИ

Чоокта чаа Бай-Тайга кожуунун Кызыл-Даг сумузунун библиотекасынга «Дыл – чонун үнелиг байлаа» деп улуг кижилерге болгаш бичии уругларга өөредилгиге ужуражылга болган.

Аңаа «Хүнчүгеш» уруглар садының улуг үнүң кижизидикчи башкылары Зоя Бичиев-Маады, Марина Маадыровна Монгуш, келген кижилерге тыва дыл дугайында чогааллар А.Даржайының, А.Арапчорунуң, Ч.Карахениң шүлүктөрүн, уруглар тыва хептерин ил алгаш, аянын чугаалап көргүскеннер. Улаштыр келген күзөлдүг чон аразында «Ээ дыл» деп диктантын специалистерниң аш чонун билин бедидер сорулга-биле с, тыва дыл башкылары-биле чугаалажып аш, чылдың-на диктантын бижидип ор-

шүлүктөрүн уруглар ойнаарактарын тудуп алгаш чогаалдарын аянын номчаан. Зоя Бичиевна 2015 чылда школа назыны четпээн 2-5 харлыг уругларга «Номчулга номун» үндүреринге үлүү кириген, 2014 чылда «Чыл санаашкынынга хамаарышкан шүлүктөр, тывыздыктары» үнген, «Арбай-Хоор» школа назыны четпээн уругларга улустуң аас чогаалын, «Өскүс-оолдун делегейи» деп шүлүктөр номун үндүреринге белеткеп турар.

Уруглар чогаалчызы Леонид Чадамбаның 100 харлаанынга тураскааткан шүлүк мөөрейи 5-6 харлыглар аразында болган. «Хүнчүгеш» уруглар садының улуг бөлүү идепкейлиг киришкен.

Харык-шинээ кызыгаарлаттыган кижилерниң хүнүнде сумунуң социал ажилдакчызы Аяна Савьяловна Салчак, уран чүүлдүң удуртукчузу Саида Клино-ооловна Олча база ном саңының ажилдакчызы Роза Твер-ооловна Бышак, «Хүнчүгеш» уруглар садының улуг бөлүү кижизидикчи башкылары З.Б. Маадыр, М.М. Монгуш каттыжып алгаш 1-ги бөлүктүң

харык-шинээ кызыгаарлыг чыдар кижилерге барып четкен. «Хүнчүгеш» уруглар садының

Мөөрейниң киржикчилери.

заптап кылып турар. Кызыл-Даг ортумака ланың дыл болгаш чогаал башкызы Кара-Даниловна Салчак бижиттирген.

Эл 20 ажыг чылдар иштинде хөй-хөй энчикчилерни өөреткен. Шын бижилгезинге аарыштыр 1-ги черни Кызыл-Даг «Хүнчүгеш» уруглар садының кижизидикчи башкызы РФ эдилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы, дээ-категорияның кижизидикчи башкызы Зоя Бичиевна Маадыр үш чыл улай сумуга болуп эр диктант мөөрейинге 1-ги черни ал келген, черни суму чагыргазының специализи Чая-авакчап база 3-кү черни «Хүнчүгеш» уруг-садының кижизидикчи башкызы Чечек Чыло-ооловна Салчак алганнар. Библиотеканың и өңнүктери «Хүнчүгеш» уруглар садының бөлүү башкызы З.Б. Маадыр ном саңында ул турар хемчеглерниң идепкейлиг кири-чилери, ном саңы-биле сырый харылзаа-Орус улустуң шүлүкчүзү Агния Бартонын

«Крючок-биле аржыыл» аргынын хоочун мастер Лидия Оптуг-оолдун өөредип турары.

улуг бөлүктүң уруглары шүлүктөрүн аянын номчаан, ырыларын чараш кылдыр күүсеткеннер. Харык-шинээ кызыгаарлыг Салчак Елена Маады-евна келген аалчыларынга өөрүп четтиргенин илереткен.

Кызыл-Даг көдээ ном саңында «Хозяюшка» клубу өг-бүлө болгаш ажил чок аныктарга неделяның суббота санында солун хемчеглерни эрттирип турар. Өг-бүлө ажы-төл кижизидилгезинге мастер-класстарны идик-хеп даараарының, но-гаа-чимис дузап белеткээриниң, тыва чөмнөр кылырынга өөредип турар. Мастерлер келгеш, солун мастер-класстарны хоочуннар Лидия Седен-Дамбаевна Оптуг-оол, Нюра Сарыгларовна Карыма, хоочун эмчи Лидия Монгушовна Кочаа, аныктар Шончалай Алдын-ооловна Делгер, Виктория Викторовна Күжүгет, башкылар Светлана Монгушовна Сарыглар, Марьяна Шыдыраевна Хертек эрттирген. Мастерлерниң мындыг өөредилгиге көргүзүлгөндөн анык-өскөн хөйүн билип алыр. Чүгө дизе олар мастер-класстарга кирип тур-гаш, көрүп, билип алырга, ол чүүлдер сагыш-сеткилинге артар. А мастер-лер боттарының арга дуржулгазын, билин салгалдарга дамчыдып берип турар.

Шөңнө КУЖААН.
Тээли суур.

Чыргакы школазының 80 чылы

АЖЫ-ТӨЛҮН ӨӨРЕДИР ДЭЭШ

Чыргакы хемниң унунга эрткен чүс чылдың эгезинде Хорум-Дагның, Чыраа-Бажының, Дагыр-Шеминиң, Хову-Аксының, Хорумнуг-Кежигниң араттары чаңгыс суму болуп амыдырап, чурттап чорааннар. Тыва бижик тывылган соонда Улаан-Булуң школазы 1935 чылда Эл-Арыгга ажыттылган. Аңаа уругларын өөредир күзөлдүг араттар ажы-төлүн эккеп эгелзэн, а ийи чыл эрткенде, 1937 чылда чайлаг школазы ажыттылган.

1938 чылда Хорумнуг-Кежиг суурга школа турар черни шилзээш, ооң таваан салыр деп шийтирилзэн. Ынчангаш суурувус тудуу чогуу-на школа, столовая тудуундан эгелзэн. Ынчан уруг-дарыгны өөредип, чонун аразында бижик билбес чорукту узуткаары негетинип келген, ынчангаш арбаннар аразында дугуржуп чугаалашкаш, бо суурга школа, столовая тудуун эгелзэрин сүмөлешкеннери ол.

Уран-чечен тыва сөстүң аргалары-биле кандыг-даа кижитөрзүн черин, төрөл чонун хөөрем чокка мактаксаар, бижиксээр. Чыргакы школазының 80 чыл болган байырлалын демдеглээр бүдүүзүндө ооң доозукчуларының дугайында, чамдызы амгы үеде чырык черде чок-даа болза, чаш салгалдарга сагындырып, аттарын бижип чырыдары чугула.

Бистиң школының доозукчуларындан Тыва Республиканың культуразының сайыды чораан Матпа Сумбуевич Хомушкун, Тыва Республиканың алдарлыг башкызы, чогаалчы, эртемден Куулар Хунажыкович Оргу, билдингир херэзжен чогаалчы, дыка хөй шүлүк номнарының автору Зоя Алдын-ооловна Намзырай, чогаалчы Монгуш Борбак-оолович Көжелдей, Тываның хүреш федерациязының даргазы, Чөөн-Хемчик партия райкомунуң даргазы, Кызыл хоорай чагыргазының даргазы чораан Шулун Даваевич Куулар, Тыва Республиканың алдарлыг эмчизи Бичел Шомбуловна Куулар, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, Социалист күш-ажылдың маадыры Монгуш Допур-оолович Чола, Тыва АССР-ниң алдарлыг артисти Ак-оол Дембирелович Кара-Сал, «Ленинчи орук» солунунга 1980-1986 чылдарда корреспондент кылдыр ажилдап киргеш, ооң соонда Кызылдың башкы институтун дооскан, күрүнениң телерадио-компаниязынга ажилдап чораан журналист Вячеслав Сумбаевич Монгуш болгаш өскелерниң-даа аттары билдингир.

Ол ышкыш Тываның хоочун чогаалчыларының бирээзи Черлиг-оол Чашкымаевич Куулар, Россия Федерациязынга Тыва Республиканың төлээзи чораан Калинин Чадамбаевич Монгуш, уран чүүл училищезиниң башкызы Татьяна Дембикеевна Оюн, хөй чылдарда улус-чонун ажы-төлү дээш ажилдап чоруур Валентина Оюн, Римма Шөмбүлдеевна уг-башкылар, Тыва Республиканың алдарлыг эмчизи Долгар Бадыевна Кара-Сал, алдарлыг башкы Седип Даваевич Куулар, Россияның Улус өөредилгезиниң тергини, школының мөңгүн медальдыг доозукчузу Дибора Чоодаровна Чыргакы школазынга бичии оолдар, кыстар тургаш өөренип, ооң соонда эртем-билигни чедип алганнар.

Амгы үеде бистиң школавыста 33 башкы хаара туттунган. Школа чаңгыс ээлчегде кичээлдеп турар. Шупту 10 класс комплект бар. Школаның директору Уран Алдан-ооловна Сарыглар – 1-ги категорияның математика, физика башкызы. Өөредилге талазы-биле оралакчызы Азияна Алексеевна Сат – 1-ги категорияның химия болгаш ОБЖ башкызы, кижизидилге талазы-биле оралакчызы Белек Шалынович Кара-Сал – 1-ги категорияның күш-культура башкызы.

Школа коллективи анык башкылар-биле четчелеттинген, оларның эртем-билии чаа үениң негелдезинге дүжүп турар. Орус дыл, математика болгаш өске-даа эртемнерге доозукчулары-выс шылгалдаларын чедиш-кинниг дужаап ап турары биске өөрүнчүг. Республика чергелиг олимпиада, мөөрейлерге бистиң өөреникчилеривис идепкейлиг киришкеш, тиилеп турарлар. Күш-культура башкызы Айрана Демир-ооловна Монгуштуң өөреникчилери Россия, республика чергелиг хол бөмбүүнүң маргылдааларына киришкеш, шаңналдыг черлерни каш удаа алганнар.

Школада Ооржак Дандар-оол аттыг чурт-шинчилел музейи ажыттылган. Музейниң кежигүннери: Идигел Донгак, Марина Сарыглар, Олча Монгуш, Өлчей Данзын-оол, Начын-Белек Донгак, Долаана Донгак, Ролма Донгак, Долаан Монгуш, Аңгырак Монгуш, Саян Ооржак, Надежда Сат. Бо өөреникчилер кожуун болгаш республика мөөрейлеринге идепкейлиг киришкеш, шаңналдыг черлерни удаа-дараа эккеп турарлар.

Бистиң школада Чадаана хоорайның элээдилерниң тускай спортчу школазының салбыры ажыттылган. Тренер-башкы Аян Геннадьевич Кара-Сал оолдарны тыва болгаш хостуг хүрештерге хаара тудуп өөредип турар. Олар кожуун, республика чергелиг маргылдааларга үргүлчү кирип, төлөптүг черлерни ээлеп турарлар.

Ниитизи-биле алыр болза, школының удуртукчузы школының иштиги, даштыгы аян-хевирин доктаамал чаартып, экижидип турар, башкыларның ажилына бердингенин демдеглес аргажок. Өөредилге-кижизидилге талазы-биле башкылары-выс шудургу ажилдап, өөреникчилерниң корум-чурумун эки тудуп чоруурлар. Аңаа класс удуртукчулары, кижизидилге талазы-биле директорнуң оралакчызы Белек Шалынович Кара-Сал, корум-чурум талазы-биле оралакчы Омак Орлан-оолович Иргит, психолог башкы Омак Овусович Ооржак, соцпедагог Алимма Маадыровна Донгак, пионервожатый башкы Мира Аратынаевна Монгуш болгаш база аңгы-аңгы эртемнер башкыларының үлүг-хуузу, шудургу ажылы улуг.

Чыргакы школазының 80 чылдан байырлалын таварыштыр бүгү чылдарның доозукчуларын боттарының сактыгышкынын бижип, школының музейинге эккеп бээрин кыйгырып тур бис. Ноябрь 24-те төрзүн школарның байырлалынче шуптуңарны чалап тур бис, кирип келиңер.

Тамара КУУЛАР,
Чыргакы школазының
башкызы, школада музей
эргелекчизи.

Чокту, тыва тонну быжып, даараарын мастер Лидия Кочааның өөредип турары.

«Ажык-эжик» хүнү.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Байыр чедиришкени

Бистиң ававыс Биче-кыс Байкараевна ОЮН ноябрь 18-те 73 харлаан. Авам 5 кыстың, 4 оолдун төлөптүгү иези, 27 уйнуунун база 18 ачының кырган-авазы. Амгы үеде Кур-Чер суурда хүндүлүг дыштанылгада олурар.

Ынчангаш ававыска дараазында шүлүктү бараалгадып тур бис.

Кастыктары агаргыже,
Кара дерин харманнамай,
Ажы-төлүн өстүрер дээш,
Амыр-дыжын билбейн чораан
Чеден үштээн ававыска
Черге чедир мөгөйдивис.

Көвөй санныг ажы-төлү
Кадыкшылды, чыргал, дышты
Кайгамчыктыг узун назынны
Катап-катап күзөдивис.
Черниң чараш чечектерин
Чүгө сөзү сунуп тур бис,
ынак авай!

Ажы-төлүндө база хөй
санныг уйнуктарындан.

РЕСПУБЛИКАНСКИЙ ТУРНИР ПО БОКСУ

среди юношей 2005-2006гг.р и мужчин,
посвященного памяти ветерана бокса,
кандидата в мастера спорта СССР

Уваннай
Владимира
Дамбыл-ооловичча

21-24 ноября

вход свободный МБОУ ДО ДЮСШ Тес-Хемского кожууна с. Самагалтай, ул. А. Ч. Кунаа, 51

ХАМААТЫЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛЫР
ДУГАЙЫНДА

2018 чылдың ноябрь 21-ниң хүнүндө 12 шактан 13 шак 30 минутага чедир Россия Федерациязының Истелге комитетиниң Тыва Республикада истелге эргелелиниң удуртукчузунун оралакчызы Шаронов Евгений Викторович Тес-Хем кожуунунун Самагалдай суурнун Кунаа кудумчузунун 58 дугаарлыг бажыңыга хамаатыларны хүлээп алыр.

КҮШ ЧОК ДЕП
САНААР

Кызыл кожууннун Шамбалыг ортумак школазын 1997 чылда дооскан Чечек Валентиновна ДАВААНЫҢ адынга тывыскан аттестаттын читкенин барымдаалааш ону күш чок деп санаар.

Театр уран чүүлү

ТЕАТР ЧЫЛЫНЫҢ
БҮДҮҮЗҮНДЕ

Россияга Театр чылының албан езузу-биле ажыдышкынын декабрь 13-те эрттирер. Ол хүн бүгү Россияга, ол ышкаш Тывага байырлыг хемчеглер болур.

Чоокта чаа Тываның культура сайыды Алдар Тамдын республиканың театр ажылдакчылары-биле ужуражып, аңаа театр уран чүүлүгүгү хамаарышкан чидиг айтырыгларны чугаалашкан.

Ужуражылгага бүгү кожууннарның культура болгаш уран чүүл адырының ажылдакчылары, оон иштинде ыраккы Мөңгүн-Тайга болгаш Тожу кожууннардан, Ак-Довурак болгаш Кызыл хоорайлардан төлээлер келген. Ол ышкаш аңаа Россияның алдарлыг артизи, Тываның Улустун артизи, Национал театрың кол режиссеру Алексей Ооржак, Тываның Улустун артизи, театрың директору Станислав Ириль, Кызылдың Аныяк көрүкчүлөр театрының (ТЮЗ) кол режиссеру Айлана Чадамба, Күрүнениң ойнаарактар театрының директору Саян Монгуш база драматургтар, режиссерлар, хореографтар, көдээ клубтар директорлары, улусчу театрлар удуркчулары киришкен.

Тываның театр уран чүүлүнүн сайзыралында берге айтырыгларның бирээзи — кожууннарда мергежилдиг кадрларның чедишпези. Киржикчилер аразында кожуун администрацияларындан төлээлер бар болганда оларга бо айтырыгны шиитпирлээринге болдунар-ла аргаларны өөренип көөрүн дааскан. Чижээлээрге, ук адырга ажылдаар дээн кижилер, чаа мергежилге өөренип алыры азы билиин бедидер курстарга өөренип алыры, ажылдап турар кижилерге ийиги дээди эртем чедип алыры, ол ышкаш аныяк салым-чаянныгларны илередип тывары дээн ышкыш.

Культура адырында эң-не тергиин чедишкенин

дугайында база чугаалашкан. Республиканың улусчу чогаадылга болгаш дыштанылга төвүнүн директорунун оралакчызы Виктория Хомушкун улусчу театрларның чогаадыкчы чаа ажылдарының дугайында таныштырган. Октябрь 25-те Эрзин кожуунун Мөрен сумузунун Культура бажыңыга Владимир Серен-оолдун "Сагызынның чанчык" деп чогаалына тургускан шииң бирги көргүзүү болган. Мөрен сумузунун улусчу театры чаа шии тургузарына болгаш материал-техниктиг баазаны быжыглап алырына акшаландырышкын алган 8 театрың бирээзинге хамааржыр.

Октябрь айның төңчүзүндө Чадаананың М-Х. Монгуш аттыг Культура бажыңының база Өвүр кожуунунун Хандагайты сумузунун Культура бажыңының улусчу театрлары оюн-көргүзүү комиссияга болгаш тус чер көрүкчүлериңге бараалгаткан. Оларның театржыткан оюн-көргүзүү орус классикага үндөзилээн. Ноябрь айда Барыын-Хемчик биле Мөңгүн-Тайганың улусчу театрлары база Кызылдың Аныяк көрүкчүлөр театры шиилерин көрүкчүлөргө таныштырар. Оларның шиилерин тыва классиктерниң чогаалдарына үндөзилеп тургускан.

Көдээ черлерниң улусчу театрлары болгаш уруглар театрларын деткиринче угланган грантыларның мөөрейлериңге киржи дугайында айтырыглар ужуражылганың бир кол темазы болган. Ындыг мөөрейлерге киржири албан дээрзин сайыт Алдар Тамдын демдеглээн. Ол ышкаш уруглар болгаш элээдилерге хамаарышкан шиилер тургузарда, чогаал шилип алыры улуг харысалгалыг болурун сайыт сагындырган.

Ужуражылганы доозуп тура, киржикчилер Тывага Театр чылының ажыдышкынының хемчеглерин сайгарып чугаалашкан. Аңаа республиканың шупту театрлары — улусчу болгаш чогаадыкчы театрлар улуг байырлыг концертке боттарының эң-не дээр дээн оюн-көргүзүүн бараалгадыр. Байырлыг ажыдышкынның өзүлалы Тываның кол сценазынга — Национал хөгжүм-шии театрынга декабрь 13-те эртер. Бистиң корр.

ОРУУҢАР АК-ЛА
БОЛЗУНАМ!

Тыва Республиканың прокуратуразының парлак секретары, арга-дуржулгалыг журналист Василий Степанович Кривдик электроннуг почта таварышты мындыг чагааны чоргускан.

«Хүндүлүг журналистер!

Чоокта чаа 65 харлаптым, ажылдап каан чылдарымның аайы-биле пенсияже үнүп чоруптум. Кады ажылда-жылга дээш, силерниң профессионализмиңер, билишкениңер болгаш деткимчеңер дээш Силерге өөрүп четтирдим. Моон-даа соңгаар Силер эрге-хоойлулуг күрүнени тудуп-тургузар херекке, кем-херек үлгөдишкениңерге удур демиселге, хамаатыларның Конституцияда көрдүнген эргелериниң камгалагына, чоннун эрге-хоойлу чырыдышкына үлүг-хуунарны килер дээрзинге бүзүрээр мен. Мээң албан-хүлээлгелеримни билдиги юрист, онза кижилер Чинчи Дановна Ховалыг күүседир.

Силер бүгүдөгө быжыг кадыкшылды, хей-аытты тайыңны, буянны, чаагай чорукту сеткилимден күзөдүм. Аас-кежиктиг болуңар!

Хүндүткел-биле, Василий Кривдик. 19.11.2018 чыл.

«Шын» солуннун хөй санныг номчукчуларының өмүнээзинден Василий Степанович Кривдикке үр чылдарда солун-биле үр-түннелдиг кады ажылдажылгазы дээш өөрүп четтиришкениңер илередип, харылзаавыс үзүлбес, моон-даа соңгаар уламчылаар дээрзинге бүзүрүп, хүндүлүг дыштанылгада-даа бол, оон чаа-чаа солун материалдарны, фото-чуруктарны манадывыс.

Чорууңар чогуңгур-ла, орууңар ак-ла болзунам, Василий Степанович!

солуннун сайты: //shyn.ru

электроннуг почта: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражи: 10358 экз. Үндүрүлгениң тиражи: 3396

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.О. ХЕРТЕК.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб. 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.О. Хертек — 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь А.А. Лагзы — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Л.Б. Очур, С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нийтилер-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. М.О. Ондар).
Экономика, үлөтпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Д.Б.Түлүш).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).
Очулга (редактору А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40101810900000010001
УФК по Республике Тыва (ГАОУ РТ "Редакция
газеты "Шын" Л/С 30126174260)
БИК 049304001 ИНН 1701008465
КПП 170101001
Отделение — НБ Республика Тыва, г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуника-
ция адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албаның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрүттээн.
Хөрөңгөлдүг дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның ав-
торларының бодалдары редакцияның туружу-биле
дүүшөйн барып болур. Айыттыг саннары болгаш
өскө-даа фактылары, дындагылары дээш авторлар
боттары харылзаар.

Чадылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлагачке дужааган.
график езуугар — 18.00, херек кырында — 17.00.
Солун көлбөй барганда, 2-18-10 телефонне дотар.